

PAŠAIZSARGĀJOŠĀS DEMOKRĀTIJAS JĒDZIENS – PIEMĒRI LATVIJAS TIESISKAJĀ SISTĒMĀ

THE NOTION OF SELF-DEFENDING DEMOCRACY – EXAMPLES IN LATVIAN LEGAL SYSTEM

Arianda Jonāne, *Bac. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesionālās maģistra studiju programmas “Tiesību zinātne” 1. kursa studente

Summary

Self-defending democracy (in English, the term of militant democracy is more common) as a legal notion can be used controversially – to protect itself or to pretend to be a democratic regime. The aim of this article is to provide the insight into the notion of self-defending democracy and illustrate it with legal examples from Latvian legal system: firstly, the roots of self-defending democracy in the 1930s, when the Parliament of Latvia – *Saeima* – attempted to legally protect democracy from radical right-wing forces, secondly, the role of Constitutional Court of Latvia in applying the concept of self-defending democracy in the case of restrictions of voting rights.

Atslēgvārdi: paš aizsargājošā demokrātija, cilvēktiesības, Saeima, Satversmes tiesa, tiesību ierobežojumi

Keywords: self-defending democracy, human rights, *Saeima*, Constitutional Court of Latvia, restrictions of rights

Ievads

Paš aizsargājošā demokrātija kā jēdziens ir tik pretrunīgs un izaicinošs savā būtībā, ka šo jēdzienu valstīs ar stabilu demokrātisko sistēmu kā tiešu pamatojumu izmanto reti vai arī piemin kopā ar citām tiesību normām.¹ Taču to neatbilstoši tā būtībai lieto valstīs, lai ar šo jēdzienu maskētu demokrātijas būtībai pretēju rīcību.² Jautājumā par paš aizsargājošās demokrātijas saistību tieši ar demokrātiju var konstatēt, ka paš aizsargājošā demokrātija eksistē tikai demokrātiskā valstī.³

¹ Sk., piemēram: Galvenā valsts notāra 2020. gada 16. marta lēmums Nr. 1-5n/273, 8. punkts. Pieejams: <https://www.ur.gov.lv/lv/specializeta-informacija/galvena-valsts-notara-lemumi/2020-gada-galvena-valsts-notara-lemums-nr-1-5n-273/> [aplūkots 28.03.2022.]; Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas 24.03.2001. spriedums BVerfGE 1 BvQ 13/01, 24. punkts. Pieejams: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bvq01013.html> [aplūkots 28.03.2021.].

² Sk.: Sajó A., Uitz R. *The Constitution of Freedom : An Introduction to Legal Constitutionalism*. First edition. Oxford: Oxford University Press, 2017, pp. 439–440.

³ Morree P. de. *Rights and Wrongs under the ECHR. The prohibition of abuse of rights in Article 17 of the European Convention on Human Rights*. Cambridge; Antwerpen; Portland: Intersentia, 2016, p. 148.

Raksta mērķis ir analizēt pašaizsargājošās demokrātijas jēdzienu ar tā izpausmēm, proti, piemēriem, Latvijas tiesiskajā sistēmā, pieņemot, taču neanalizējot pašaizsargājošās demokrātijas kā tiesiskas parādības statusu Latvijā. Tāpēc ir izvirzīti uzdevumi noskaidrot pašaizsargājošās demokrātijas izpratni un izpētīt pašaizsargājošās demokrātijas piemērus Latvijas tiesiskajā sistēmā, izmantojot analītisko un vēsturisko metodi.

1. Pašaizsargājošās demokrātijas jēdziens un izpausmes

Par pašaizsargājošās demokrātijas sākumu uzskata K. Lēvenšteina 1937. gada rakstu "Militant Democracy and Fundamental Rights" (Pašaizsargājošā demokrātija un cilvēka pamattiesības),⁴ kurā apskatītas pašaizsargājošās demokrātijas iezīmes (sk. 1.2. apakšnodaļu). Pašaizsargājošās demokrātijas jēdziena rašanos saista ar Ādolfa Hitlera nākšanu pie varas 20. gadsimta 30. gados un nacistiskās Vācijas uzplaukumu.

Saistībā ar pašaizsargājošās demokrātijas jēdziena attīstību min arī vācu sociologu Karlu Manheimu (*Karl Mannheim*)⁵ un krievu izcelsmes amerikāņu žurnālistu Maksu Lerneru (*Max Lerner*),⁶ kuri jau Otrā pasaules kara laikā piedāvāja savu ieskatu attiecībā uz pašaizsargājošo demokrātiju un tās izpausmēm, kas ietekmēja pēckara izpratni par demokrātiju un tās aizsardzību. K. Manheima idejas pamatā ir, ka, mācoties no pagātnes, nav pieļaujams tolerēt personas, kuras vēlas izmantot brīvības metodes, lai iznīcinātu brīvību.⁷ M. Lernerš kā iespējamo risinājumu piedāvā sabiedrības izglītošanu – demokrātijas spēju iemācīties atpazīt un zināt savu ienaidnieku, iegūt gribu saprast viņu taktiku, atklāt un stāties pretī tai.⁸

1.1. Pašaizsargājošās demokrātijas jēdzienā ietilpstošie elementi

Neraugoties uz daudzajām diskusijām, tiesību doktrīnā un politikas zinātnē nav piedāvāta izsmeļoša pašaizsargājošās demokrātijas definīcija. Definīciju ir snieguši tādi tiesību zinātnieki kā bijušais Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesnesis, Centrālās Eiropas Universitātes profesors A. Šajo,⁹ Utrehtas Universitātes docente P. de Morē,¹⁰

⁴ Loewenstein K. *Militant Democracy and Fundamental Rights*, I. *The American Political Science Review*, 1937, Vol. 31, No. 3, pp. 417–432; Konstitucionālo tiesību komisija. *Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu*. Grām.: *Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu: Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 64. lpp.

⁵ Malkopoulou A., Norman L. *Three Models of Democratic Self-Defence: Militant Democracy and Its Alternatives*. *Political Studies*, 2018, Vol. 66, No. 2, p. 450.

⁶ Maddox G. *Karl Loewenstein, Max Lerner, and Militant Democracy: An Appeal to 'Strong Democracy'*. *Australian Journal of Political Science*, 2019, Vol. 54, No. 4, p. 493.

⁷ Mannheim K. *Diagnosis of Our Time: Wartime Essays of a Sociologist*. Abington; New York: Routledge, 2010, p. 49.

⁸ Lerner M. *It is later than you think: The need for a militant democracy*. New York: Viking Press, 1938, p. 103.

⁹ Demokrātiju ierobežojošu līdzekļu kopums, lai novērstu demokrātijas ļaunprātīgu izmantošanu, ko veic atklāti demokrātijas un tolerances oponenti. Sk.: Šajo A. *Militant Democracy and Transition towards Democracy*, p. 214. In: Šajo A. (ed.), *Militant Democracy*. Utrecht: Eleven International Publishing, 2004.

¹⁰ Demokrātiska sistēma, kas pieņēmusi un piemēro preventīvus, *prima facie* nedemokrātiskus tiesību instrumentus, lai aizstāvētu sevi no riska tikt gāztai no antidemokrātisku personu puses, kuras izmanto politiskās tiesības un demokrātiskās procedūras ar mērķi iznīcināt to. Sk.: Morree P. de., 2016, p. 148.

kā arī politologs Prinstonas Universitātes profesors J. V. Millers.¹¹ Turpmāk tiek analizēti paš aizsargājošās demokrātijas jēdzienā esošie elementi.

Kā galvenais paš aizsargājošās demokrātijas elements izriet demokrātijas aizsardzība no demokrātijas (paš)iznīcināšanas. Ar paš aizsargājošo demokrātiju tiek novērsta iespējamība, ka iestājas demokrātijas paradokss (ideja, kas parādās jau kopš Platona laikiem) – iespējamība, ka demokrātijā vairākums (pieņemot, ka personu, tostarp vairākuma, tiesības ir neierobežotas) var izmantot no demokrātijas izrietošās tiesības demokrātijai neatbilstošā veidā, to iznīcinot.¹²

Lai gan paš aizsargājošā demokrātijā šķietami ierobežo personas cilvēktiesības, tomēr tās piemērošana ir samērīga tikai tad, kad pēc būtības personas darbība nav cilvēktiesību aizsardzības tvērumā. Darbības, pret kurām ir vērsta paš aizsargājošā demokrātijā, parasti apdraud vērtības, kuru eksistence pat netiek apspriesta (cilvēktiesību pamati, demokrātiskas procedūras, mazākuma aizsardzība). Tādējādi demokrātijai ir pienākums tiesiski novērst savas eksistences apdraudējumus.¹³

Arī 20. gadsimta 30. gados pie varas nāca personas, kuru mērķis ir ieviest nedemokrātiskus režīmus jau pastāvošu demokrātiju vietā, piemēram, Ā. Hitlers. Tajā laika periodā par paš aizsargājošās demokrātijas principa mērķi, vismaz definējot sākotnēji, nosauc aizsardzību pret nedemokrātiskajiem režīmiem, it īpaši nacistiskās Vācijas režīmu. Apstākļi, ka nedemokrātisko režīmu nodibināšana iespējama ar demokrātijā pastāvošiem institūtiem, piemēram, ar vēlēšanām, rada nepieciešamību nodrošināt tiesiskus mehānismus, lai nepieļautu demokrātijas paš iznīcināšanos.¹⁴

Pēc nacisma un fašisma apkaršanas nākamais mērķis ir komunisma nepieļaušana, Vācijas Federālajai Konstitucionālajai tiesai aizliedzot Vācijas Komunistisko partiju¹⁵ un Eiropas Cilvēktiesību komisijai atsakot pieņemt partijas pieteikumu¹⁶ (tieši ar komunistiskās partijas aizliegšanu Vācijas Federālā Konstitucionālā tiesa pirmo reizi tieši atzīst paš aizsargājošās demokrātijas principu Vācijā). Gan 20. gadsimta 30. gados, gan paš laik viens no paš aizsargājošās demokrātijas mērķiem ir aizsardzība no sekām, ko var izraisīt populisms,¹⁷ ņemot vērā, ka populisma mērķis var arī nebūt demokrātijas sagraušana.¹⁸ Paš aizsargājošās demokrātijas principa mērķis parasti atbilst aktuālajām demokrātijas norisēm tieši pēc tam, kad apdraudējums ir bijis, nevis teorētiski paredzot to. Tas ir loģiski, ņemot vērā, ka ir grūti prognozēt nākamās iespējamās demokrātijas apdraudējuma veidus.

¹¹ Ideja, kurā demokrātijām vajadzētu pieņemt preventīvus līdzekļus pret politiskajiem dalībniekiem, kuri apņēmušies gāzt demokrātiju nevardarbīgos veidos. Sk.: Müller J.-W. Militant Democracy and constitutional identity. In: Jacobsohn G., Schor M. (eds.). Comparative Constitutional Theory. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2018, p. 415.

¹² Popper K. R. The Open Society and Its Enemies, London: Routledge, 2012, p. 581.

¹³ Apse D. Vērtību tiesības un tiesību vērtības. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā. Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 329. lpp.

¹⁴ Konstitucionālo tiesību komisija. 2012, 64. lpp.

¹⁵ Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas 17.08.1956. spriedums lietā 1 BvB 2/51. Pieejams: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv005085.html> [aplūkots 20.04.2022.].

¹⁶ Eiropas Cilvēktiesību komisijas 20.07.1957. lēmums lietā *Vācijas Komunistiskā partija pret Vāciju* (iesniegums Nr. 250/57).

¹⁷ Maddox G. 2019, p. 500.

¹⁸ Mudde C., Kaltwasser C. R. Populism: A Very Short Introduction. Oxford; New York: Oxford University Press, 2017, p. 109.

Preventivitāte ir paš aizsargājošās demokrātijas elements, kas nosaka paš aizsargājošās demokrātijas leģitimitāti – nav pieļaujams, ka paš aizsargājošo demokrātiju vērš pret konkrētu personu. Demokrātijā nav pieņemams, ka tikai tāpēc, ka persona ir neērta demokrātijai, tai ierobežo no demokrātijas izrietošās tiesības. Vienlaikus, ņemot vērā demokrātijas attīstību un mācīšanos no vēstures, preventivitāti saista tieši ar vēsturē konstatētajiem izaicinājumiem. Paš aizsargājošās demokrātijas principa iezīmes raksturo vēsturisko apstākļu ievērošana.¹⁹ Tā kā nav iespējams paredzēt visus demokrātijas apdraudējumus, ņemot vērā demokrātiskās sabiedrības attīstību un demokrātijas pretinieku izdomu, arī principa izpratne laika gaitā mainās.

Kā viens no elementiem tiek minēts arī pirmšķietamais prettiesiskums. Pirmšķietamo prettiesiskumu, piemēram, saskata, kad iejaucas politisko tiesību īstenošanā.²⁰ Kā vienu no prettiesiskuma iemesliem min arī konstitucionālā likumdevēja gribas trūkumu, piemēram, ierobežojumi politiskajām partijām būtu jānosaka tieši tautai kā konstitucionālajam likumdevējam.²¹

Atšķirībā no personām, kuru mērķis ir vērsts pret demokrātiju un kuras var pārkāpt tiesības (līdz tiek piemērota paš aizsargājošā demokrācija), demokrātiju saista no demokrātiskas tiesiskas valsts izrietošās tiesības. Demokrātijas aizsardzība ir pieļaujama, ja līdzekļi atbilst konstitucionālas valsts iekārtai, kā arī valsts kontrolē aizsardzības līdzekļus.²²

Secināms, ka paš aizsargājoša demokrācija ir preventīva un tiesiska demokrātijas aizsardzība no paš iznīcināšanās, proti, no personām, kuru mērķis ir demokrātiskas valsts iekārtas iznīcināšana ar tiesiskiem līdzekļiem, izmantojot demokrātijā pastāvošās tiesību normas pretēji to būtībai.

1.2. Paš aizsargājošās demokrātijas izpausmes

Paš aizsargājošās demokrātijas “tēvs” K. Lēvenšteins savā 1937. gada rakstā paš aizsargājošās demokrātijas saturā ietvēris vispārīgas izpausmes, piemēram, aizliegt demokrātiju graužošanas kustības, kā arī daudz konkrētākas izpausmes, piemēram, aizliegt izveidot militārus grupējumus vai privātu personu “armijas”.²³

¹⁹ ECT 15.10.2015. spriedums lietā *Perinçek pret Šveici* (Lielā palāta) (iesniegums Nr. 27510/08).

²⁰ Morree P. de. 2016, p. 148.

²¹ Лопес Б. Э. Запрет политических партий как один из признаков «воинствующей демократии». Сравнительное конституционное обозрение, 2005, No. 1, с. 121.

²² Sajó A. 2004, p. 212.

²³ K. Lēvenšteina paš aizsargājošās demokrātijas izpausmes: 1) piemērot krimināllikumam attiecībā uz jebkuru atklātu aktu, kas saistīts ar augstas pakāpes nodevību – atklātiem protestiem, dumpi, militāru sacelšanos, musināšanu, ilgstošām nekārtībām, konspirāciju pret valsti; 2) aizliegt demokrātiju graužošanas kustības; 3) aizliegt nēsāt privāto paramilitāro politisko partiju uniformas vai to daļas (nozīmītes, aproces) un izmantot ar to saistītos simbolus (karogus, vimpelus, emblēmas); 4) aizliegt izveidot militārus grupējumus vai privātu personu “armijas”; 5) noteikt regulējumu attiecībā uz nelegālu ieroču ražošanu, transportēšanu, nēsāšanu, valdīšanu un izmantošanu; 6) noteikt regulējumu attiecībā uz parlamentāro institūciju ļaunprātīgu izmantošanu no politiskā ekstrēmisma puses; 7) aizliegt kūdīt uz vardarbību vai naidu attiecībā uz citu sabiedrības daļu; 8) novērst politisko oponentu sadursmes; 9) noteikt regulējumu attiecībā uz vārda brīvību, lai novērstu prettiesisku brīvību izmantošanu revolucionāras un graužošanas propagandas ietvaros; 10) aizliegt morāli atbalstīt politiskos noziedzniekus; 11) aizliegt karavīriem būt politisko partiju biedriem; 12) nodrošināt lojalitāti attiecībā uz personām, kas atbildīgas par tiesību piemērošanu; 13) izveidot īpašu politisko policiju antidemokrātisku darbību un kustību atklāšanai, apspiešanai, pārraudzībai un kontrolei; 14) aizsargāt no ārvalstīs esošajiem nedemokrātiskajiem spēkiem. Sk.: Loewenstein K. *Militant Democracy and Fundamental Rights*, II. *The American Political Science Review*, 1937, Vol. 31, No. 4, pp. 645–656.

Lai arī K. Lēvenšteina pieeja tiek kritizēta, tā nosaka pašaizsargājošās demokrātijas robežas. Daļa konstatēto iezīmju mūsdienās šķiet neiedomājama, piemēram, politisko partiju simbolu izmantošanas aizliegums. Daļu ierobežojumu neanalizē kā pašaizsargājošās demokrātijas izpausmes, piemēram, aizliegumu karavīriem būt politisko partiju biedriem. Jau K. Lēvenšteins apzinājās principa robežas saistībā ar diskriminācijas aizlieguma principu, taču var novērot saistību ar laiku, kurā K. Lēvenšteins raksta, – K. Lēvenšteins norāda, ka ierobežojumi vērsti tieši uz nacisma ierobežošanu.²⁴ Šī izpratne ir turpināta arī pēc Otrā pasaules kara, Vācijas Federālajai Konstitucionālajai tiesai aizliedzot nacistisko²⁵ un komunistisko partiju.

Floridas Starptautiskās universitātes asociētais profesors M. Tils, analizējot pašaizsargājošo demokrātiju salīdzinošajā aspektā, ir definējis pašaizsargājošās demokrātijas izpausmju grupas, kas ir pamatā arī autores izmantotajam iedalījumam.²⁶ Pašaizsargājošās demokrātijas grupas, ko piedāvā M. Tils, ir K. Lēvenšteina sniegtā definējuma attīstība. No vienas puses, klasifikācija ir visaptveroša, minot arī (konstitucionālā) neaizskaramā un negrozāmā “demokrātiskā kodola” aizsardzību (Latvijā Satversmes neaizskaramais kodols) un administratīvo konstitūcijas aizsardzību (ar to saprotot valsts drošības iestāžu regulējumu). No otras puses, klasifikācija pārklājas, jo grupas iekļauj viena otru. Piemēram, ekstrēmās partijas savu darbību balsta uz pamattiesībām, tādējādi izpausmei arī ietilpstot tiesību ļaunprātīgas izmantošanas grupā.

Mūsdienās visbiežāk ar pašaizsargājošo demokrātiju saprot aizsardzību no radikālām kustībām, it īpaši partijām, un kustību darbošanās aizliegšanu, kuru mērķis ir vērst pret demokrātiju.²⁷ Raksturīga ir arī personu, kuru rīcībā ir konstatējams mērķis rīkoties demokrātijai neatbilstošā veidā, darbību nepieļaušana vai aizliegšana.

Papildus kā pašaizsargājošās demokrātijas izpausme ir lojalitātes prasība personām, kas ir nodarbinātības attiecībās ar valsti. Lojalitātes prasība izpaužas šādi – lai personu klasificētu kā demokrātijas ienaidnieku, vērtē, vai persona darbojas pret demokrātiju vērstās politiskajās partijās vai organizācijās. Tāpēc tautai rodas uzticība gan pret valsti, gan, piemēram, pret ierēdņiem.²⁸ Tomēr šo pašaizsargājošās demokrātijas aspektu tāpat kā jebkuru citu kritizē. Vācijas Federālā Konstitucionālā tiesa ir apstiprinājusi, ka pietiek ar lojalitātes trūkumu demokrātijai, lai liegtu tiesības būt civildienestā.²⁹ Taču 20 gadus vēlāk Eiropas Cilvēktiesību tiesa secināja,

²⁴ Loewenstein K. *Militant Democracy and Fundamental Rights*, II, 1937, p. 646.

²⁵ Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas 23.10.1952. spriedums lietā 1 BvB 1/51. Pieejams: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv002001.html> [aplūkots 21.03.2022.].

²⁶ M. Tila pašaizsargājošās demokrātijas izpausmes: 1) (konstitucionālā) neaizskaramā un negrozāmā “demokrātiskā kodola” aizsardzība; 2) ekstrēmo politisko partiju un citu organizāciju regulējums; 3) pamattiesību un brīvību ļaunprātīga izmantošana; 4) regulējums un līdzekļi pret “valsts” institūcijām (ar to saprotot lojalitātes prasības pret valsts dienestā esošajām personām); 5) administratīvā konstitūcijas aizsardzība; 6) ārkārtas stāvokļa iespējamība; 7) citi pastāvoši noteikumi un līdzekļi (piemēram, kvorums konstitūcijas grozīšanai). Sk.: Thiel M. *Comparative Aspects*. In: Thiel M. (ed.). *The Militant Democracy Principle in Modern Democracies*. Farnham; Burlington: Ashgate Publishing Company, 2009, pp. 401–408.

²⁷ Sajó A. 2004, p. 210; Sajó A. *From Militant Democracy to the Preventive State?* *Cardozo Law Review*, Vol. 27, No. 5, 2006, p. 2262.

²⁸ Levits E. *Par tiesisku valsti. Kādām jābūt pilsoņu un valsts attiecībām*. Diena, 1993, Nr. 104, 2. lpp.

²⁹ Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas 22.05.1975. lēmums 2 BvL 13/73. Pieejams: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv039334.html> [aplūkots 21.03.2022.].

ka demokrātijai jāspēj sevi aizsargāt, atzīstot konkrēto gadījumu par neatbilstošu³⁰ Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijai.³¹

Pašaizsargājošā demokrātijā ietver sevī arī kontroli pār izpaušmēm, kuru mērķis ir aizsargāt pašu demokrātiju. Tiesu kontrole kā objektīva nepieciešamība tiek atzīta pamattiesību, demokrātijas un tiesiskas valsts pamatelementu aizsardzībā, ņemot vērā, ka likumdevējs nevar iejaukties politisko partiju konkurencē.³² Viens no uzskatiem ir, ka prokurori un iedzīvotāji, kuri atbalsta pašsargājošo demokrātiju, nodod tiesu varas kontrolei darbības, kuras noliedz demokrātisko valsti un tās pamatvērtības,³³ vienlaikus apzinoties paradoksu, ka nav jēgas no šā kontroles mehānisma, ja paši tiesneši ir zaudējuši ticību demokrātijai.³⁴

Kopsavelkot tiesību doktrīnā identificētas pašsargājošās demokrātijas izpaušmes: neaizskaramais Satversmes kodols, biedrošanās un pulcēšanās brīvības ļaunprātīgas izmantošanas aizliegums, lojalitātes prasības attiecībā ar valsti, administratīvā konstitūcijas aizsardzība, tiesību ļaunprātīgas izmantošanas aizliegums, izņēmuma stāvoklis, kvorumi likumdošanas gaitā.

2. Pašaizsargājošās demokrātijas pirmsākumi Latvijā – “Pērkonkrusta” un “Ugunskrusta” aizliegšana 20. gadsimta. 30. gados

Viens no izteiktākajiem pašsargājošās demokrātijas piemērošanas pirmsākumiem Latvijā meklējams jau 4. Saeimas darbības laikā, ņemot vērā arī tā laika ģeopolitisko situāciju. Taču pašsargājošās demokrātijas attīstību pārtrauca K. Ulmaņa 1934. gada 15. maija apvērsums un sekojošais autoritārais režīms. Saeima aizliedza radikālās labējās organizācijas – “Ugunskrustu” 1933. gada 17. martā³⁵ un “Pērkonkrustu” (“Ugunskrusta” turpinātāju), kā arī ar to saistīto biedrību “Tēvijas Sargs” un laikrakstu “Pērkonkrusts” 1933. gada 15. decembrī.³⁶ Saeima papildus 1933. gada 15. decembrī neļāva reģistrēt citas organizācijas ar līdzīgiem mērķiem. Pirms tam Saeima vairākkārt noraidīja līdzīgus priekšlikumus.³⁷

³⁰ ECT 26.09.1995. spriedums lietā *Vogt pret Vāciju* (Lielā palāta) (iesniegums Nr. 17851/91); Müller J.-W. *Militant Democracy*. In: Rosenfeld M., Sajó A. (eds.). *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 1260.

³¹ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [25.05.2021. red.].

³² Brica G. *Konstitucionālo tiesu aktīvisms kā objektīva nepieciešamība*. Grām.: *Konstitucionālās tiesas aktīvisms demokrātiskā valstī. Satversmes tiesas 2016. gada konferences materiālu krājums*. Rīga: Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 2016, 158. lpp.

³³ Levits E. *Pretvalstiska darbība demokrātijā: cik tālu sniedzas tolerance?* Pieejams: <https://www.la.lv/pretvalstiska-darbiba-demokratija-cik-talu-sniedzas-tolerance-2> [aplūkots 21.03.2022.].

³⁴ Sajó A. 2004, p. 213.

³⁵ Latvijas Republikas IV Saeimas V sesijas 12. sēde 1933. gada 17. martā. Grām.: *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas. V sesija*. Rīga: Saeima, 1933, 508. lpp. “Saeima nolemj uzdot valdībai: 1) izraidīt no Latvijas visus Latvijas demokrātiskai republikai naidīgos fašistus-ārzemniekus un slēgt viņu organizācijas; 2) slēgt visas Latvijas demokrātiskai republikai naidīgās organizācijas – Latvijas nacionālsociālistu partiju, biedrības “Ugunskrustu” un “Leģionu” un citas līdzīgas fašistu organizācijas un viņu laikrakstus.”

³⁶ Latvijas Republikas IV Saeimas VII sesijas 17. sēde 1933. gada 15. decembrī. Grām.: *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas. Ārkārtējā un VII sesija*. Rīga: Saeima, 1933, 818. lpp.

³⁷ Latvijas Republikas IV Saeimas VII sesijas 16. sēde 1933. gada 12. decembrī. Grām.: *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas. Ārkārtējā un VII sesija*. Rīga: Saeima, 1933, 757. lpp.

Tā kā diskusija notika Saeimā, izskanēja visdažādākie apsvērumi. Diskusijā par fašisma apkarošanu viens no argumentiem ir nepieciešamība aizsargāt demokrātiju un nepieļaut, ka tiek grauta demokrātija.³⁸ Pašaizsargājošās demokrātijas būtība izpaužas tieši 4. Saeimas deputāta sociāldemokrāta Bruno Kalniņa vārdos: “Demokrātija nevar dot rīcības brīvību demokrātijas grāvējiem, tiem grāvējiem, kuriem demokrātiskās brīvības ir vajadzīgas tikai tālab, lai sagatavotu šīs demokrātiskās iekārtas gāšanu, kā tas ir noticis ar hitleriešiem Vācijā. Demokrātiskās brīvības ir nepieciešamas un tiesības uz šīm demokrātiskām brīvībām ir visām tām sabiedriskām strāvām, kas šo demokrātisko iekārtu atzīst.”³⁹

Vienlaikus diskutēts, cik plašas ir pašsargājošās demokrātijas robežas un kuras varas kompetencē ir piemērot tās izpaušmes. Jau 1933. gadā, aizliedzot fašistiskās organizācijas, radās jautājums, vai tas nav mēģinājums izslēgt politiskos konkurentus. Tāpēc ir bijuši dažādu politiķu mēģinājumi definēt fašismu. Viena no definīcijām, lai gan lietota attiecībā uz fašistiskajām organizācijām, precīzi raksturo organizācijas, kuru darbību nepieļauj pašsargājošā demokrātija, – “organizācijas, kas tā vai citādi, neatkarīgi no sava virziena, no savas politiskās atrašanās vietas labajā vai kreisajā pusē apdraud mieru, kārtību un drošību valstī” (definē Jēkabs Alfreds Bērziņš no “Latviešu zemnieku savienības”).⁴⁰

Tādējādi secināms, ka jau starpkaru periodā Latvijā ir konstatējama pašsargājošās demokrātijas izpaušme – biedrošanās un pulcēšanās brīvības ļaunprātīgas izmantošanas aizliegums.

3. Vēlēšanu tiesību ierobežojumi Satversmes tiesas praksē

Vēlēšanu tiesību ierobežošanas lietas (kopumā trīs) ir visspilgtākais pašsargājošās demokrātijas piemērs Latvijas tiesiskajā sistēmā. Satversmes tiesas praksē ir lietas, kurās pēc būtības izpaužas pašsargājošā demokrātija (minot to kā principu), taču Satversmes tiesa tieši to piemin reti.

Lai gan pirmo vēlēšanu tiesību ierobežojumu lietu⁴¹ min kā pirmo, kad Satversmes tiesa šo principu ir pieminējusi,⁴² jāpiebilst, ka pati Satversmes tiesa sprieduma motīvu daļā to neizdara. Tieši atsevišķajās domās tiesneši Aivars Endziņš, Juris Jelāgins un Anita Ušacka iekļauj pašsargājošās demokrātijas jēdzienu un atklāj tā saturu – demokrātiskā valsts iekārta ir jāaizsargā pret mēģinājumiem to likvidēt vai traucēt tās spēju funkcionēt.⁴³

Pašu principu savā argumentācijā izmanto Saeima, ko tikai konstatējošajā daļā pieminēja un tā saturu norādīja Satversmes tiesa. Motīvu daļā Satversmes tiesa jau piemēro pašsargājošās demokrātijas principu saturiski – “demokrātiska valsts

³⁸ Latvijas Republikas IV Saeimas Ārkārtējās sesijas 1. sēde 1933. gada 22. augustā. Grām.: IV Saeimas stenogrammas. Ārkārtējā un VII sesija. Rīga: Saeima, 1933, 33. lpp.

³⁹ Turpat, 14. lpp.

⁴⁰ Latvijas Republikas IV Saeimas Ārkārtējās sesijas 1. sēde 1933. gada 22. augustā, 40.–41. lpp.

⁴¹ Satversmes tiesas 30.08.2000. spriedums lietā Nr. 2000-03-01. Latvijas Vēstnieks, 2000, Nr. 307/309.

⁴² Spale A. Satversmes tiesa divdesmit gadus: no idejas līdz šodienai. Jurista Vārds, 2016, Nr. 49, 15. lpp.

⁴³ Satversmes tiesas tiesnešu Aivara Endziņa, Jura Jelāgina un Anitas Ušackas atsevišķās domas lietā Nr. 2000-03-01, 8. punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesas.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2000-03-01_Atseviskas_domas.pdf [aplūkots 21.03.2022.].

iekārta ir jāaizsargā no cilvēkiem, kuri ētiskajā ziņā nav kvalificēti kļūt par demokrātiskas valsts pārstāvjiem politiskajā vai pārvaldes līmenī un kuri ar savu darbību ir pierādījuši, ka nav bijuši lojāli pret demokrātisko valsts iekārtu”.⁴⁴ Idejiski secinājumu daļā Satversmes tiesa atzīst par pamatotu pašaizsargājošās demokrātijas principa pozitīvizēšanu likumā, citējot Saeimas sniegto pašaizsargājošās demokrātijas principa konkretizējumu.⁴⁵

Turpmākajās vēlēšanu tiesību ierobežošanas lietās novērojama noteiktu paš-aizsargājošās demokrātijas aspektu konkretizācija. Valsts rīcība ir neatbilstoša, ja valsts ignorē potenciālo kaitējumu, ko vismaz sākumposmā jaunajam režīmam var nodarīt iepriekšējā režīma represīvo iestāžu darbinieki, kas darbojās pret Latvijas valsti. Taču ilgstoši ierobežojumi ir nesamērīgi, it īpaši pret personām, kuras ir lojālas pret Latviju.⁴⁶ Tādējādi, pirmkārt, Satversmes tiesa iezīmē samērīgumu kā vienu no izšķirošajiem aspektiem principa piemērošanā.

Otrkārt, Satversmes tiesa uzsver vēlēšanu tiesību ierobežojumus kā paš-aizsargājošās demokrātijas instrumentu, kura mērķis ir nepieļaut, ka kandidēt Saeimas vēlēšanās varētu persona, kura ar savu rīcību apdraud Latvijas valsts neatkarību un demokrātiskas tiesiskas valsts principus.⁴⁷ Tādējādi Satversmes tiesa konkretizēja paš-aizsargājošās demokrātijas principa piemērošanu iespējamajiem Saeimas pārstāvjiem.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā *Ždanoka pret Latviju*, kas saistīta ar tiem pašiem vēlēšanu ierobežojumiem (kopumā divi spriedumi – Lielā palāta atcēla iepriekšējo spriedumu), 2006. gadā atzina, ka attiecībā uz vēlēšanu tiesībām valstij saskaņā ar paš-aizsargājošās demokrātijas principu ir lielāka rīcības brīvība⁴⁸ (jeb angļu val. – *margin of appreciation*; šis jēdziens pats par sevi tiek kritizēts un aizstāvēts tiesību doktrīnā,⁴⁹ tādējādi arī apšaubot paš-aizsargājošās demokrātijas jēdzienu). Citā lietā Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzinusi atbilstoši paš-aizsargājošās demokrātijas principam ekstrēmu labā spārna partiju izslēgšanu, jo tās izmantoja pulcēšanās brīvību, lai iznīcinātu demokrātiskas sabiedrības ideālus un vērtības.⁵⁰ Tomēr kritika parādās, vai tiešām ir nepieciešams izslēgt, iespējams, demokrātijai kaitīgās personas no dalības demokrātijā. Pastāv uzskats, ka jāaizsargā gan demokrātu, gan antidemokrātu tiesības, taču ierobežojot tiesības ar citiem kritērijiem, piemēram, ja tiek iesaistīta vardarbība.⁵¹

Pašlaik tieši Satversmes tiesai ir uzlikts pienākums veikt netiešā veidā kontroli pār paš-aizsargājošās demokrātijas principu izpaušmēm, kas attiecas uz radikālu politisko spēku izslēgšanu, proti, veicot konstitucionālo kontroli pār likumiem, kas nosaka šos ierobežojumus.

⁴⁴ Satversmes tiesas 30.08.2000. spriedums lietā Nr. 2000-03-01, konstatējošā daļa, 3. punkts.

⁴⁵ Satversmes tiesas 30.08.2000. spriedums lietā Nr. 2000-03-01, secinājumu daļa, 6. punkts.

⁴⁶ Satversmes tiesas 15.06.2006. spriedums lietā Nr. 2005-13-0106, 18.6. punkts.

⁴⁷ Satversmes tiesas 29.06.2018. spriedums lietā Nr. 2017-25-01, 20.2. punkts.

⁴⁸ ECT 16.03.2006. spriedums lietā *Ždanoka pret Latviju* (Lielā palāta) (iesniegums Nr. 58278/00).

⁴⁹ Mégret F. Nature of Obligation. In: Möckli D. et al. (ed.). *International Human Rights Law*. Third edition. Oxford: Oxford University Press, 2018, pp. 102–103.

⁵⁰ ECT 08.10.2020. spriedums lietā *Ayoub and Others pret Franciju* (iesniegums Nr. 77400/14, 34532/15, 34550/15).

⁵¹ Kirschner A. S. *A Theory of Militant Democracy. The Ethics of Combatting Political Extremism*. New Haven; London: Yale University Press, 2014, pp. 57, 164.

Jau Satversmes tiesas tiesneši atsevišķajās domās pauduši viedokli par pašaizsargājošās demokrātijas pārmērīgu piemērošanu un definējuši pašaizsargājošās demokrātijas iespējamās jaunās robežas. Pirmkārt, likumdevējam būtu jāievieš papildu nosacījumi regulējuma piemērošanā, vēl jo vairāk panākot Satversmei atbilstošu individualizācijas pakāpi.⁵² Otrkārt, būtu nepieciešams piemērot aizliegumu ar tiesas spriedumu,⁵³ nevis ar likumu, ar kuru tiek pieņemts, ka likumdevējs ir izvērtējis samērīgumu. Tādējādi tiek attīstīta nepieciešamība pārskatīt likumdevēja radīto mehānismu pašaizsargājošās demokrātijas ietvaros, kā arī radīt citus mehānismus, kas ir samērīgāki un atbilstošāki mainīgajai izpratnei par pašaizsargājošo demokrātiju.

Kopsavilkums

1. Pašaizsargājošo demokrātiju var definēt kā principu, ar kuru demokrātija preventīvi un ar tiesiskiem aizsardzības līdzekļiem aizsargājas no pašiznīcināšanās, proti, no personām, kuru mērķis ir demokrātiskas valsts iekārtas iznīcināšana ar tiesiskiem līdzekļiem, izmantojot demokrātijā pastāvošās tiesību normas pretēji to būtībai.
2. Tiesību doktrīnā identificētas pašaizsargājošās demokrātijas izpausmes: neaizskaramais Satversmes kodols, biedrošanās un pulcēšanās brīvības ļaunprātīgas izmantošanas aizliegums, lojalitātes prasības attiecībā ar valsti, administratīvā konstitūcijas aizsardzība, tiesību ļaunprātīgas izmantošanas aizliegums, izņēmuma stāvoklis, kvorumi likumdošanas gaitā.
3. Jau starpkaru periodā Latvijā ir konstatējama pašaizsargājošās demokrātijas izpausme – politisko spēku aizliegums, kuru mērķis ir iznīcināt demokrātiju.
4. Pašlaik Satversmes tiesa veic kontroli pār pašaizsargājošās demokrātijas principu izpausmēm attiecībā uz radikālu politisko spēku izslēgšanu, proti, veicot konstitucionālo kontroli pār likumiem, kas nosaka šos ierobežojumus, mēģinot nodrošināt līdzsvaru starp pašaizsargājošās demokrātijas jēdzienu un cilvēka pamattiesībām, taču pastāv nepieciešamība pārskatīt likumdevēja radīto mehānismu pašaizsargājošās demokrātijas ietvaros, kā arī radīt citus mehānismus, kas ir samērīgāki un atbilstošāki mainīgajai izpratnei par pašaizsargājošo demokrātiju.

⁵² Satversmes tiesas tiesneša Jura Jelāgina atsevišķās domas lietā Nr. 2005-13-0106. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2005-13-0106_Atseviskas_domas.pdf [aplūkots 21.03.2022.].

⁵³ Satversmes tiesas tiesneša Jāņa Neimaņa atsevišķās domas lietā Nr. 2017-25-01, 8. punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2017/10/2017-25-01_Atseviskas_domas_Neimanis.pdf [aplūkots 21.03.2022.].